

**KUR'ÂN-I KERİM'İN İKİLİ ANLATIM ÜSLUBU BAĞLAMINDA
TERĞİB VE TERHİB**

HATİCE GÖRMEZ, KURAMER Yayınları, İstanbul 2017.

Enes Büyük*

Müslümanların kutsal kitabı olarak Kur'ân'ı Kerim'in, gerek içerdiği hakikatleri gerekse de bu hakikatleri dile getirirken kullandığı ifade biçimleri, Müslümanlar tarafından daima etkileyici kabul edilmiştir. Bu sebeple özellikle bilimsel çalışmalar bağlamında onun sadece içeriği değil, üslup özellikleri de araştırmalara konu edilmiştir. Bu süreç günümüz araştırmacıları tarafından da sürdürülmeye devam etmektedir. Burada tanıtımını ve değerlendirmesini hedeflediğimiz çalışmanın kapsamı da Kur'ân'ın genelde üslup özelliklerini, özelde de terğib ve terhib bağlamında ikili anlatım biçimini incelemektedir.

Yazar çalışmasını temelde üç bölüme ayırarak konuyu soruşturmaktadır. İlk bölümde genel olarak Kur'ân'ın anlatım üslupları, çalışmaya bir giriş mahiyetinde ele alınmaktadır. Bu bölüm de kendi içinde iki kısma ayrılmakta, ilk kısmı Kur'ân'ın dikkat çeken anlatım biçimleri oluşturmaktadır. Yazar öncelikle burada beşer dili ile Kur'ân dilinin ilişkisine temas etmektedir. (27-32 ss.) Daha sonra Kur'ân'da; *inşâ-ihbâr*, *muhkem-müteşabih*, *hitap-diyalog*, *temsîl-teşbih*, *hakikat-mecaz*, *yeminler*, *kıssalar* ve *tekrarlar* gibi öne çıkan anlatım üsluplarını tespit ederek tanıtmaktadır. (32-60 ss.) Bu bölümün ikinci kısmında da doğrudan ikili anlatım biçimleri işlenmektedir. Burada, sık kullanım durumları dikkate alınarak *teşbih-inzâr*, *vâd-vâid*, *hayr-şerr*, *maruf-münker*, *rahmet-azap*, *hasene-seyyie*, *tayyip-habîs*, *salâh-fesâd* ve son olarak da *terğib-terhib* gibi kelimeler tespit edilmekte ve ilgili örnekler serdedilmektedir. (61-91 ss.)

Çalışmanın ikinci bölümünde yazar doğrudan konuya girmekte, *terğib-terhib* uygulamasıyla ilişkili hususları ele almaktadır. Öncelikle a) her iki kelimenin sözlük ve terim anlamları verilmektedir. (95-107ss.) b) Daha sonra bu tarz bir anlatımın insanî ve

* Arş. Gör. KTÜ İlahiyat Fakültesi, e-posta: enesby_55@outlook.com.

ilahî boyutu işlenmektedir. Burada insanın ruh halinin gözetildiği, ona iletilecek hakikatlerin onun psikolojik yapısı dikkate alınarak iletildiği, dolayısıyla *terğîb-terhîb* üslubunun insanın fitratına uygun bir mahiyet arz ettiği dile getirilmektedir. (109-113ss.) c) *Terğîb-terhîb*'in ilke ve sınırlılıkları kapsamında bir başlık daha açılmış ve bu üslubun Kur'ân'daki özellikleri tespit edilmiştir. Şöyle ki bu üslup Kur'ân'da ele alınan tüm konularda görülebilmekte (kapsamlılık), insan fitratını gözetmekte (gerçeklik), ifrat ve tefrite dikkat etmekte (ölçülülük), duygulara hitap etmekte (vicdana hitap), akli delilleri hesaba katmakta (ikna), mekkî ve medenî surelerde farklı oranlarda yer almakta (sıklık), yer yer edebî hitap biçimlerini (edebî tasvir) kullanmaktadır. (115-127ss.)

İkinci bölümün bir diğer başlığı da d) *terğîb-terhîb*'in kullanılış tarzlarıyla ilgilidir. Örneğin bazen bu üslup tek bir ayette, bazen art arda iki ayrı ayette, bazen terğîb önce veya sonra, bazen de *terhîb* önce veya sonra gelebilmektedir. (129-134 ss.) e) *Terğîb-terhîb* bağlamında kullanılan diğer anlatım vasıtaları da hususi bir başlıkla tespit edilmiştir. Allah'ın isim ve sıfatları, bazı edebî söz kalıpları, ceza veya mükâfat ifadeleri, nimetlerin hatırlatılması ve tekrar edilmesi ile birtakım edebî tasvirler de *terğîb* ve *terhîb* içeriğinde kullanılmaktadır. (135-172 ss.) f) Bu üslubun yöneltildiği muhatap çeşitliliğine de bir başlıkta temas edilmekte ve bunların peygamberler, müminler, münafıklar, müşrik ve kâfirler gibi gruplardan oluştuğu ifade edilmektedir. (173-186 ss.) İkinci bölümün son meselesi olarak g) *terğîb-terhîb* üslubunun Kur'ân'ın ana konularına dağılımı incelenmektedir. Bu bağlamda da akaid, ahkâm, ahlak ve ibadetler gibi konu başlıklarının ön plana çıktığı görülmektedir. (187-214 ss.)

Çalışmanın son bölümünü ise genel olarak İslam kültüründe *terğîb-terhîb* üslubunun kullanılış ve ortaya çıkış yönleri oluşturmaktadır. Öncelikle hadislerde, irşad ve davette nasıl kullanıldığı, İslam sanat eserlerinde ve Türk-İslam edebiyatında nasıl ve ne şekillerde ortaya çıktığı örnekler üzerinden incelenmektedir. (217-272 ss.)

Çalışmanın başlığı dikkate alındığında, son bölümün, konunun sınırlarının dışında kaldığı söylenebilir. Yazar bu durumun farkında olmakla birlikte, son bölümün çalışmanın tamamlayıcı bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bu bölümdeki bazı başlıkların *terğîb-terhîb* üslubunun pratikte ortaya çıkışını içerdiği ifade edilmekte, bu anlamda konunun sadece teorik yönü değil, *terğîb-terhîb*'in İslam sanatına ve kültürüne nasıl yansıdığı sorusu sorularak pratik yönü de işlenmeye çalışılmaktadır. (217 s.) Buna

rağmen üçüncü bölümde, hadislerde ve irşat faaliyetlerinde *terğîb-terhîb* meselesini işlemek, başlıktaki konunun sınırlarını ifade eden “Kur’ân’ın ikili anlatımı bağlamında” ifadesinin kapsamının dışında kalmaktadır. Diğer bir açıdan *terğîb-terhîb*in pratik uygulamasının, İslam sanatı ve edebiyatı örneklerinde nasıl ortaya çıktığı hususu da işbu başlığın sınırlarına dâhil görünmemektedir. Çalışmada ele alınan konular eğer teorik ve pratik ayrımına tabi tutuluyorsa, bu durumun mutlaka başlığa yansıtılması veya başlığın her iki hususu içerecek tarzda belirlenmesi gerektiği söylenebilir.

Çalışmanın önemi bağlamında, bu çalışmanın Kur’ân’ın üslubu ve mahiyetiyle ilgili tartışmalara katkı sağlayacağı ifade edilmektedir. Devamla bazı kimselerin Kur’ân’a salt hükümler manzumesi nazarıyla baktıkları dile getirilmekte ve bu bakış açısının doğru olup olmadığı sorulmaktadır. (17 s.) Fakat tezin ilgili kısmında bu hususun yeterince soruşturulmadığı anlaşılmaktadır. Bazı âlimler arasında *terğîb-terhîb* üslubunun Kur’ân’da var olup olmadığının tartışmalı olduğu ifade edilmekte, Kur’ân’a salt hükümler içeren bir kitap olarak bakan bazı âlimlerin bu üslubu Kur’ân’a yakıştıramadıkları iddia edilmektedir. Ancak bu mülâhazalar bağlamında sadece Gazzâlî’nin bazı değerlendirmelerine atıf yapılmakla yetinilmektedir. (109 s.) Daha sonra âlimlerin çoğunluğunun bu üslubun Kur’ân’daki varlığını kabul ettikleri bilgisine yer verilmekte, fakat herhangi bir kaynağa atıf yapılmamaktadır. (110 s.) Kur’ân’a salt hüküm nazarıyla bakan veya bunun aksini düşünen âlimlerin kimler olduğu, her iki tarafın da gerekçelerinin nelerden oluştuğu gibi hususlar, çalışmada cevapsız kalmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Kur’ân’ın dili ile beşer dilinin mukayesesi yapılmakta ve Kur’ân’da beşer dilinden farklı bir ilahî dilin bulunmadığı tespit edilmektedir. (27, vd.) Bununla birlikte Kur’ân’ın kendine özgü bir üslubunun ve anlatım tarzının olduğu, çoğu defa çağdaş yazarların görüşlerine atıfla ortaya konulmaya çalışılmaktadır. (32-36 ss.) Daha sonra Kur’ân’da söz konusu olan, muhkem, müteşabih hakikat, mecaz, kıssalar, teşbihler, temsiller, inşâî ve ihbarî anlatımlar, yeminler, tekrarlar gibi hususlardan bahsedilmektedir. Bu konuyla ilgili belirsizlik ihtiva eden husus şudur: Zikredilen anlatım üslupları beşer dilinin özellikleri midir, yoksa Kur’ân’a mahsus durumlar mıdır? Zikredilen hususlar, beşer dilinde mevcut anlatım biçimleri olarak görülecekse, bu durumda Kur’ân’ın kendine has anlatım tarzları neler olmaktadır? Bu soruların cevabı çalışmada açıkça ortaya

konulmamaktadır. Belki burada muhkem-müteşabih ayrımını sadece Kur'ân'a mahsus bir ayrım olarak görmek mümkün olabilirse de, diğerlerinin Arap belâğatında mevcut tarz ve üsluplar olduğu bilinmektedir. Diğer yandan yazar, -Zemahşerî'ye atıfla- *terğîb-terhîb* üslubunun da Allah'ın Kur'ân'da takip ettiği bir uygulama (adet) olduğunu ifade etmektedir. (63 s.) Konunun başında ise *terğîb-terhîb*'in edebî ve dinî metinlerde kullanılan bir üslup olduğunu söylemektedir. (61 s.) Bu durum okurda, *terğîb-terhîb*in Kur'ân'a özgü olup olmadığı, edebiyat ve dinî metinlerde kullanılıyorsa “Kur'ân'a özgü anlatım biçimleri”nden ne anlaşılması gerektiği gibi hususların yeterince açıklanmadığı kanaatini oluşturmaktadır.

Yazarın, kaynakları arasında zikrettiği Arapça bir tez ile bu çalışmanın bölümleri arasındaki bazı benzerlikler de dikkat çekmektedir. Şöyle ki; çalışmanın ikinci bölümündeki başlıkların tamamı, Arap dünyasında yapılan bir tezin başlıklarının hemen aynısıdır. Çalışmada yer alan *terğîb-terhîb* üslubunun ilkeleri (kapsamlılık, gerçeklik, ölçülülük, vicdana hitap, aklî delillerle ikna, mekkî ve medenî surelerdeki sıklık oranı ve edebi tasvirler), farklı formları, yöneltildiği muhatap çeşitliliği (peygamberler, mümin, münafık, kâfir, müşrik ve ehl-i kitap), Kur'ân'da ortaya çıktığı konular (akaid, ahkâm, ahlak ve ibadet) şeklindeki başlıkların tamamı, bahsi geçen Arapça tezin başlıklarıdır. Dahası bu üslubun farklı formları bağlamında tespit edilen; Allah'ın isim ve sıfatları, bazı edebî söz kalıpları, ceza veya mükâfat ifadeleri, nimetlerin hatırlatılması ve tekrar edilmesi gibi başlıklar da ilgili tezde tespit edilen ve ele alınan hususlardır.¹ Çalışmanın ikinci bölümünün neredeyse tamamının ilgili tezin başlıklarıyla ‘benzeşim’ göstermesi, her ne kadar onun kaynak olarak kullanıldığı belirtilse de (21 s.), çalışmanın orijinalliğine gölge düşürür mahiyettedir.

Kullanılan üslup açısından bakılacak olursa, çalışmada yazarın dilinin gayet açık ve anlaşılır olduğu söylenebilir. Diğer yandan çalışmanın en önemli katkılarından birisi, Kur'ân'daki ikili anlatım tarzına belirgin şekilde dikkat çekmesi ve ele aldığı hususlara ilgili ayetlerden gerektiği kadar örnekler vererek meseleyi somutlaştırmasıdır. Bu açıdan bakıldığında kanaatimizce, çalışmada kullanılan ‘ikili anlatım’ ifadesi Tefsir ilmi için yeni bir terminolojik çaba olarak görülebilir. Şöyle ki, Tefsir’de kullanımı yaygınlaşacak ‘Kur'ân'ın ikili anlatımı’ şeklinde bir ifadenin, artık Kur'ân'ın anlatım

¹ Krş. İman b. Muhammed b. Âmir el-Recebî, *et-Terğîb ve't-terhîb fi'l-Kur'âni'l-Kerim –Dirâse mevzûû-*, (Dirâse Mâcistir), Câmîatu Âli'l-Beyt, Ürdün, 2004, ss. ٣, (içindekiler kısmı).

üslubuyla ilgili belli bir biçime gönderme yapacağı söylenebilir. Bununla birlikte, görebildiğimiz kadarıyla, bu çalışmanın temel konusu olan ve Türkçe olarak ‘ikili anlatım’ şeklinde terimleşebilen bu meseleye klasik bazı tefsirlerde de atıf yapılmakta ve bu durum İbn Âşûr gibi son dönem bazı müfessirler tarafından farklı terimlerle ifade edilmektedir.

Bilindiği üzere İbn Âşûr tefsirinin girişinde Tefsir ilmiyle ilgili önemli konular hakkında on mukaddime kaleme almaktadır. Onuncu mukaddimenin son kısmında ‘mübtekerâtü’l-Kur’ân’ ve ‘adetü’l-Kur’ân’ başlığında iki meseleye daha temas etmektedir. İbn Âşûr, kullandığı ilk kavramla Kur’ân’ın, diğer Arap kelimelerinden farklı olarak kendine has üslup özelliklerini kastetmekte ve bu mesele hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu üslubun devamı olarak ‘adetü’l-Kur’ân’ ile de Kur’ân’da takip edilen ve adet edinilen birtakım durumlardan bahsedilmektedir. Mesela o, Câhız’ın *el-Beyân*’da şöyle bir tespitte bulunduğunu ifade etmektedir, “Mana cihetiyle Kur’ân’da birbirinden ayrılmayacak şeyler vardır. Örneğin *salât-zekât, havf-recâ, terğîb-terhîb, muhacir-ensar, ins-cin...*” İbn Âşûr bunlara *menfaat-zarar, semâ-arz* gibi kelimeleri de eklemektedir. Yine bu hususlara dair Zemahşerî’nin ve Fahreddin Râzî’nin tespitlerine yer vermektedir.² Anlaşılan o ki müfessirler bu durumları Kur’ân’ın anlatım/üslup adeti olarak görmektedirler. İbn Âşûr’un da bu durumu alt bir kavram olarak ‘adetü’l-Kur’ân’, üst bir kavram olarak da ‘mübtekerâtü’l-Kur’ân’ (Kur’ân’ın Orijinal Yönleri) ifadeleriyle işlediği söylenebilir.³ Tanıtım ve değerlendirmesini yaptığımız bu çalışmada İbn Âşûr’un konuyla ilgili değerlendirmelerine, özellikle de mezkûr kavramsal kullanımına temas edilmemesi, çalışma için ayrıca bir eksiklik olarak görülebilir. Dolayısıyla çalışmada kullanılan ‘ikili anlatım’ ifadesinin, ‘mübtekerâtü’l-Kur’ân’ ve ‘adetü’l-Kur’ân’ gibi kullanımlarla da birlikte düşünülmesi gerektiği, böylece Tefsir için bir terim kazanımının daha iyi bir zeminde tahakkuk edeceği söylenebilir.

² Bk. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsiru’t-tahrir ve’t-tenvir*, Tunus: Daru Sahnûn, ty., c. I, ss. 120, 124-125.

³ İbn Âşûr’un kullandığı ‘mübtekerâtü’l-Kur’ân’ ifadesine dair detaylı bir inceleme için bk. Osman Ertuğrul, “İbn Âşûr’un Gündeme Getirdiği Bir Kavram: Mübtekerâtü’l-Kur’ân”, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, c. XVII, sy., 2, ss. 17-48.